
SERİ **B**

CİLT **36**

SAYI **1**

1986

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

ORMAN FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ARTVIN, DİYARBAKIR, ELÂZİĞ, ERZURUM VE TRABZON ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜKLERİNE BAĞLI İLLERİMİZİN KALKINMALARINDA ORMAN, TARIM VE HAYVANCILIĞIN YERİ

Prof. Dr. Ertuğrul ACUN¹

K ı s a Ö z e t

Ülkemizin az gelişmişliğini aşabilmesi için bir yandan doğal kaynaklarını tüketmeden tarımsal gelişmeyi gerçekleştirmeli; öte yandan da, çevre kirlenmesine neden olmaksızın endüstrileşmeyi başarabilmelidir. Ancak, Türkiye ölçeğinde bile geri kalmış olan Doğu Bölgelerinde kaynak dağılımında tarım kesimine ağırlık verilmesi daha uygun olabilir. Bu çalışmada, Doğu İllerinin durumuna doğal kaynakların değerlendirilmesi ve kalkınma çabaları açısından yaklaşılacaktır. Ağrı, Artvin, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Rize, Siirt, Trabzon, Tunceli ve Van illeri gerek arazi yapılarının özellikleri ve gerekse kırsal kesimlerinin yoksullukları nedenleriyle incelemede ele alınmışlardır. Bu değerlendirme biçimi harita üzerinde bir bütünlük gösterdiği gibi, aynı zamanda, ormancılık örgütlenmesiyle de uyum içindedir.

Doğu İlleri Türkiye alanının % 33,5'ini oluşturmaya karşılık, Türkiye nüfusunun % 18,2'sini barındırmaktadır. 1980 Nüfus Sayım sonuçlarına göre, bu yöredeki nüfus artışı Türkiye ortalamasından daha düşüktür ve Artvin, Erzincan, Gümüşhane, Kars ve Tunceli illeri köylerinde nüfus azalması vardır. Elde edilen bitkisel üretim Türkiye toplamının ancak % 11,3'üdür. Arazi ve emek verimliliğinde Rize dışındaki iller 67 ilimiz arasında 33'üncü sıradan daha gerilerde kalmışlardır. Modern araç-gereç girdileri kullanımında da Doğu İlleri sonuncu sıradadırlar.

Bunun yanı sıra, kesilen hayvan başına et verimliliği ve sağılan hayvan başına süt verimliliği gelişmiş ülkelere kıyasla aşırı derecede düşüktür. Zira, ahır hayvancılığına geçilememesi, yem bitkileri yetiştiriciliğinin çok yetersiz kalması, verimli hayvan ırklarının geliştirilememesi... v.b.g. nedenlerle hayvancılık çok geri kalmıştır. Üstelik, aşırı otlatma ve meşe ağaçları yapraklarından yararlanmak için dal ve hatta

¹ I.Ü. Orman Fakültesi Öğretim Üyesi.

gövdelerinin kesilmesi yüzünden ormanlar geniş alanlarda yokolmuşlardır. Bu nedenlerle, genellikle yoksul koşullarda bulunan Doğu İlleri kırsal kesiminin kalkındırılmasına öncelik verilmelidir. Alt yapı tesislerinin tamamlanmasından sonra, arazilerin kullanma yetenekleri çağımıza uygun yöntemlerle belirlenmeli ve buna uygun biçimde tarım, orman ve hayvancılık çalışmaları öncelikle gerçekleştirilmelidir.

Nüfus artışı, gıda üretimi, endüstrileşme, doğal kaynakların tüketimi ve çevre kirlenmesi etkenleri arasındaki bağıllık ve karşılıklı etkilenme Dünyamızın öncelikle ele alınan konusudur. Ancak, az gelişmiş ülkelerde bu ilişkinin yeterince kavranıldığı ve uygulamalarda titizlikle gözönünde tutulduğu öne sürülemez. Zira, özellikle doğal kaynakların tüketimi ve çevre kirlenmesi sorunlarının az gelişmiş ülkelerde henüz gerektiği ölçüde önemsendiğini de belirtmek olanağı yoktur.

Bu itibarla, Türkiye az gelişmişliği aşabilmek için bir yandan doğal kaynaklarını tüketmeden tarımsal gelişmeyi gerçekleştirmeli; öte yandan da, çevre kirlenmesine neden olmaksızın endüstrileşmeyi başarabilmelidir. Ancak, ülkemizin Doğu Bölgeleri ile Batı Bölgelerinin; endüstrileşme ve tarım arasında öncelik verilmesi bakımından aynı konumda olduğu söylenemez. Çünkü, özellikle Ege ve Marmara bölgelerimizde ulaşılan edüstrileşme ve tarımsal düzey, Doğu bölgelerinden farklıdır. Bunun yanısıra, bugüne dek Doğu Anadolu'da endüstrileşmenin istenen boyutlara asla ulaşamadığı da bir gerçektir.

Oysa ki, az gelişmiş ülkelerde, tarım kesiminde üretim, endüstriye oranla daha düşük düzeydeki yatırımla artırılabilirdiğinden tarımsal yatırımların verimliliği fazladır. Bu bakımdan Doğu bölgelerinde kaynak dağılımında, tarım kesimine ağırlık verilmesi daha uygun olabilir. Bu yörelerde hızla artan kırsal nüfusun yerinde tutulması gerekçesiyle de tarıma öncelik verilmesi savunulabilir. Buna paralel olarak ve gelir esnekliğinin yükselmesiyle artacak olan gıda maddeleri talebini karşılamak için de tarıma öncelik verilmesi beklenir. Hemen ekleyelim ki, burada tarım kavramı içersinde tarım, ormancılık ve hayvancılık sektörleri yer almaktadır. Doğu illerimizde ormancılık çalışmalarında yapılan yanlışlıkları, halkın ormanlarda yaptıkları yıkımları ve ormancılık örgütünün özellikle ormanların verim gücünün çok üstünde eta çıkarak ağaç serveti azalmasına neden olduğunu ortaya koymaya çalışmıştık (ACUN, 1982-B, s. 4 - 13). Bir başka çalışmamızda da; Doğu bölgelerimizi karakterize eden illerimizde, şimdiki toprak kullanma durumları ve arazilerin kullanma yeteneği sınıfları ayrı ayrı incelenmişti. Doğu illerinin acımasız doğa koşullarında yaşayan köylülerin, verimsiz topraklarda çok yoksul bir hayat sürdürdükleri, arazilerin yeteneklerine uygun olmayan bir biçimde kullanılmasının ve sömürülmesinin bu acı tablonun ortaya çıkmasındaki payının çok büyük olduğu vurgulanmıştı (ACUN, 1985, s. 4 - 11).

Bu çalışmamızda, Doğu İllerinin durumu Türkiye ölçeğine göre kıyaslanarak doğal kaynakların değerlendirilmesi ve kalkınma çabaları açısından konuya yaklaşılabilecektir. Ağrı, Artvin, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Rize, Siirt, Trabzon, Tunceli ve Van illeri gerek arazi yapısının özellikleri ve gerekse kırsal kesimin yoksulluğu nedenleriyle incelemede ele alınmışlardır. Bu yaklaşım biçimi; bitki örtüsü, kırsal kesim sorunları ve arazi özellikleri bakımından benzerlikleri bulunan illeri bir araya

topladığı gibi, aynı zamanda, harita üzerinde de bir bütünlük göstermektedir. Ayrıca, ormancılık uygulamalarının gerektirdiği örgütlenme biçimiyle uyum içersindedir. Gerçekten, Artvin, Elâzığ, Erzurum ve Diyarbakır orman bölge müdürlükleri bu 19 ili içermektedir.

I — DOĞU İLLERİNDE ŞİMDİKİ TOPRAK KULLANMA DURUMLARI VE ARAZİ KULLANMA YETENEĞİ SINIFLARI

Doğu İllerinin arazilerinin kullanma yeteneği sınıflarını ve şimdiki toprak kullanma biçimlerini ele almadan önce, Türkiye'nin durumunu kısaca gözden geçirmek yerinde olacaktır. Tablo 1'de ülkemizin bu açıdan nitelikleri ortaya konmuştur. İlk bakışta dikkati çeken husus; Türkiye alanının % 34,1'inin I - IV. sınıf, % 60,0'ının V - VII. sınıf ve % 5,9'unun VIII. sınıf arazilerden oluştuğudur. Topraksu Genel Müdürlüğü verilerine (TOPRAKSU, 1975 - 1978) göre düzenlediğimiz bu tabloda, V - VII. kullanma yeteneğindeki arazilerin % 13,1'i oranındaki 6.111.000 hektarlık kısmında tarım yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanısıra, 8.333.000 hektar genişliğindeki arazinin fundalık olarak gösterilmesi de oldukça sakıncalı bir değerlendirmedir. Zira, bu topraklar aslında ormanların kıyıma uğratılmasıyla oluşmuşlardır. Doğu İllerinde ise, arazilerin % 27,3'ü I - IV. sınıf, % 65,0'ı V - VII. sınıf ve % 7,7'si VIII. sınıftır. Tablo 2'nin yalnızca bu değerleri bile, bize Türkiye geneline kıyasla tarım yapma olanağı bakımından daha elverişli bir ortamın varlığına işaret etmektedir. Bir başka ilginç özellik, çayır ve mer'a olarak kullanılan toprakların Türkiye'de % 27,9 oranında olmasına karşılık, Doğu İlleri toplamında % 50,8 oranına yükselmesidir. Tablonun vurguladığı hususlardan bir başkası da, Doğu İllerinde orman alanının % 7,3 ve fundalık olarak gösterilen alanın % 12,2 oranında olmasıdır. Bu itibarla, araştırma alanımızın, Türkiye toplamına göre, tarıma elverişli topraklar ile çayır ve mer'a olarak kullanılan alanlar açısından daha uygun koşullarda olduğu, Tablo 1 ve Tablo 2 değerlerine dayanarak öne sürülebilir. Ayrıca, geniş yer kaplayan fundalık alanlarının ormana dönüştürülmesiyle orman varlığının da yeterli bir düzeye ulaşacağı iyimser bir tahmin olarak ortaya getirilebilir.

II — DOĞU İLLERİNDE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Kısaca özelliklerini belirttiğimiz bu topraklar üzerinde yaşayan insanların demografik yapısı acaba nasıldır? 1980 Nüfus Sayımı (DİE, 1981) sonuçlarına göre düzenlediğimiz Tablo 3, Doğu İllerinin ayrı ayrı ve toplam olarak demografisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Türkiye alanının % 33, 5'ini oluşturan Doğu İllerinde yaşayan nüfus, Türkiye'ninkinin % 18,2'sidir. Nitekim, nüfus yoğunluğu Türkiye'de 58, Doğu İlleri ortalamasında 37'dir. Üstelik, Rize dışındaki 18 ilin nüfus yoğunlukları Türkiye ortalamasının çok altında bir düzeydedir.

Yıllık nüfus artış oranı Türkiye'de % 0,20,7; Doğu İllerinde % 0,15,1'dir. Köylerdeki nüfus artış oranı da buna paralel bir gelişmiş göstermesine karşılık, Doğu İlleri grubunda yer alan kentlerdeki nüfus artış oranı Türkiye ortalamasından daha yüksektir. Bunun gibi, Türkiye geneline göre ilginç sayılabilecek bir başka özellik Artvin, Gümüşhane, Tunceli, Erzincan ve Kars illeri köylerinde nüfusun azalmasıdır. Tablonun olanak verdiği bir başka saptama da Diyarbakır dışındaki tüm Doğu İllerinde köy nüfusu oranının Türkiye ortalamasının üstünde olduğudur.

Tablo 1. TÜRKİYE'DE ŞİMDİKİ TOPRAK KULLANMA DURUMLARI VE ARAZI KULLANMA YETENEĞİ SINIFLARI.

Toprak Kullanma Durumu	TOPRAK KULLANMA YETENEĞİ SINIFLARI											
	I - IV Toplamı		V		VI		VII		V - VII Toplamı		TOPLAM	
	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%
Nadaslı Kuru Tarım %	13.319	79,3	9.449	0,1	2.479	14,8	985	5,6	3.473	20,7	16.792	100
	50,2		5,7		24,2		2,7		7,4		21,6	
Nadassız Kuru Tarım %	4.214	72,5	4	0,1	898	15,4	699	12,0	1.601	27,5	5.815	100
	15,8		2,4		8,8		1,9		3,4		7,5	
Sulu Tarım %	2.948	98,6	4	0,1	34	1,1	4	0,1	43	1,4	2991	100
	11,1		2,4		0,3		0,01		0,1		3,8	
Bağ, Bahçe %	742	70,1	0,1	0,01	202	19,1	115	10,8	317	29,9	1.059	100
	2,8		0,1		2,2		0,3		0,7		1,4	
Özel Ürünler %	365	35,0	—		235	22,6	442	42,4	677	65,0	1.042	100
	1,4				2,3		1,2		1,6		1,3	
TARIM TOPLAMI %	21.588	77,9	17.463	0,1	3.848	13,9	2.245	8,1	6.111	22,1	27.699	100
	81,3		10,6		37,6		6,4		13,1		35,6	

Tablo 1. (Devam)

Çayır	408		81		49		107		237		644	
%	1,5	63,3	48,8	12,5	0,5	7,6	0,3	16,6	0,5	36,7	0,8	100
Mer'a	2874		23		4 055		14.150		18.228		21.101	
%	19,7	13,6	13,8	0,1	39,6	19,2	39,0	67,1	39,0	86,4	27,1	100
ÇAYIR, MER'A	3.281		104		4.104		14.257		18.464		21.746	
TOPLAMI %	12,4	15,1	62,6	0,5	40,1	18,9	39,3	65,5	39,5	84,9	27,9	100
Orman	994		9		1.240		12.891		14.141		15.136	
%	3,8	6,6	5,7	0,1	12,1	8,1	35,5	85,5	30,3	93,4	19,5	100
Funda	511		22		997		6.803		7.822		8.333	
%	1,9	6,1	13,1	0,3	9,7	12,0	18,7	81,6	16,8	93,9	10,7	100
ORMAN, FUNDA	1.505		31		2.238		19.694		21.963		23.468	
TOPLAMI %	5,7	6,4	18,8	0,1	21,8	9,6	54,3	83,9	47,1	83,9	30,2	100
ÖTEKİLER	172		13		49		92		154		4.884	
%	0,6	3,5	8,0	0,3	0,5	1,0	0,3	1,9	0,3	3,2	6,3	100
TOPLAM	26.547		166		10.239		26.289		46.693		77.797	
%	100	34,1	100	0,2	100	13,1	100	46,1	100	60,0	100	100

Tablo 2. DOĞU İLLERİNDE ŞİMDİKİ TOPRAK KULLANMA DURUMLARI VE ARAZİ KULLANMA YETENEĞİ SINIFLARI.

Toprak Kullanma Durumu	TOPRAK KULLANMA YETENEĞİ SINIFLARI											
	I - IV Toplamı		V		VI		VII		V - VII Toplamı		TOPLAM	
	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%	1000 Ha.	%
Nadaslı Kuru Tarım	2815	84,1	—		421	12,6	112	3,3	533	15,9	3348	100
%	50,7						14,3				1,1	
Nadassız Kuru Tarım	35	25,5	—		46	33,2	57	41,3	103	74,5	138	100
%	0,6						1,6				0,6	
Sulu Tarım	627	98,5	—		8	1,3	1	0,2	9	1,5	636	100
%	11,3						0,3				0,01	
Bağ, Bahçe	6,0	56,7	—		31	29,6	14	13,7	49	43,3	106	100
%	1,1						1,0				0,1	
Özel Ürünler	18	11,1	—		69	42,5	75	46,4	144	88,9	162	100
%	0,3						2,3				0,7	
TARIM TOPLAMI	3555	81,0	—		573	13,1	260	5,9	835	19,9	4380	100
%	64,0						19,5				2,5	

Tablo 2. (Devam)

Çayır	272		17		8		9		34		306	
%	4,9	89,1	65,5	5,5	0,2	2,5	0,1	2,9	0,3	10,9	1,5	100
Mer'a	1506		8		2084		6438		8564		10036	
%	27,1	15,0	31,3	0,1	70,7	20,8	62,8	64,1	64,5	85,0	49,3	100
ÇAYIR, MER'A TOPLAMI %	1778		25		2092		6447		8564		10342	
	32,0	17,2	06,8	0,2	70,9	20,2	62,9	62,4	64,8	82,3	50,8	100
Orman	79		—		78		1325		1404		1483	
%	1,4	5,3	—	—	2,6	5,2	12,9	89,4	10,6	94,7	7,3	100
Funda	98		—		199		2192		2891		2489	
%	1,8	3,9	—	—	6,8	8,0	21,5	88,1	18,1	96,1	12,2	100
ORMAN, FUNDA TOPLAMI %	177		—		277		3518		3795		3972	
	3,2	4,4	—	—	9,4	7,0	34,4	88,5	28,7	95,6	19,5	100
ÖTEKİLER	41		1		7		17		25		1636	
%	0,7	2,5	3,2	0,1	0,2	0,4	0,2	1,1	0,2	1,6	8,1	100
TOPLAM	5550		26		2951		10241		13219		20340	
%	100	27,3	100	0,1	100	14,5	100	50,4	100	65,0	100	100

Tablo 3. DOĞU İLLERİNDE NÜFUSUN VE YILLIK ARTIŞ ORANININ DAĞILIŞI.

İl Adı	1980 Nüfusu ve Dağılışı						Yıllık Artış Oranı		
	Kentler		Köyler		Toplam		Kentler	Köyler	Toplam
	1000	%	1000	%	1000	%	% 0	% 0	% 0
Artvin	46	20,1	183	79,9	229	100	16,7	-3,0	0,8
ARTVİN ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	46	20,1	183	79,9	229	100	16,7	-3,0	0,8
Gümüşhane	51	18,5	224	81,5	275	100	20,0	-19,9	-13,1
Rize	96	26,6	265	73,4	361	100	30,1	8,9	14,3
Trabzon	187	32,6	544	74,4	731	100	16,5	-1,0	3,3
TRABZON ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	334	24,4	1033	75,6	1367	100	21,0	-2,9	2,7
Bitlis	94	36,4	164	63,6	258	100	40,2	27,6	32,1
Diyarbakır	374	48,1	404	51,9	778	100	56,6	17,9	35,6
Hakkâri	44	28,4	111	71,6	155	100	74,9	30,3	42,0
Mardin	192	34,0	373	64,0	565	100	54,0	24,3	36,0
Siirt	184	28,7	262	58,9	445	100	42,6	24,4	31,7
Van	157	32,5	312	66,4	469	100	60,6	28,4	38,6
DIYARBAKIR ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	1.045	33,1	1.626	60,9	2.671	100	54,6	24,5	35,9

Tablo 3. (Devam)

Bingöl	55	24,0	174	76,0	229	100	35,9	10,5	16,3
Elâzığ	187	43,4	254	57,6	441	100	12,5	9,3	10,7
Malatya	242	39,9	365	60,1	607	100	19,8	5,4	11,0
Muş	71	23,5	232	76,8	303	100	52,0	17,0	24,8
Tunceli	36	22,9	121	77,1	157	100	4,8	-11,9	-8,2
ELÂZİĞ ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	591	31,0	1.146	66,0	1737	100	21,6	7,5	12,0
Ağrı	108	29,3	260	70,7	368	100	32,6	17,5	21,7
Erzincan	95	33,7	187	66,3	282	100	22,9	-12,2	-1,2
Erzurum	284	35,5	516	64,5	802	100	31,3	5,4	4,3
Kars	172	24,6	528	85,4	700	100	1,6	-3,2	-2,0
ERZURUM ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	660	30,7	1491	69,3	2.152	100	22,0	7,5	8,0
DOĞU İLLERİ TOPLAMI	2.676	32,8	5.479	67,2	8.155	100	32,2	7,3	15,1
TÜRKİYE TOPLAMI	19.645	43,9	25.002	56,1	44.737	100	30,4	13,4	20,7

Tablo 4. DOĞU İLLERİNDE NÜFUS GRUPLARINA GÖRE KÖY SAYISI VE KÖY NÜFUSU TOPLAMLARI.

İl Adı	0 - 2000 Grubu			2001 - 5000 ve + Grubu			Köy Nüfusu Toplamı			Nüfus Yoğunluğu
	Köy Sayısı	Nüfus Top.		Köy Sa- yısı	Nüfus Top.		Köy Sayısı	Nüfus Toplamı		
		1000	%		1000	%		1000	%	
Artvin	298	166	91	6	17	9	304	183	100	31
ARTVİN ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	298	166	91	6	17	9	304	183	100	31
Gümüşhane	502	199	89	9	25	11	511	224	100	27
Rize	303	215	81	16	50	19	319	265	100	92
Trabzon	525	401	74	46	143	26	571	544	100	156
TRABZON ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	1.330	815	79	71	218	21	1.401	1.033	100	73
Bitlis	271	155	95	2	9	5	273	164	100	38
Diyarbakır	685	383	95	8	21	5	693	404	100	51
Hakkâri	138	97	87	5	14	13	143	111	100	16
Mardin	703	325	92	17	48	8	720	373	100	44
Siirt	495	251	96	4	11	4	499	262	100	40
Van	560	93	290	10	22	7	570	312	100	25
DIYARBAKIR ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	2.852	1.501	92	46	125	8	2.898	1.626	100	36

Tablo 4. (Devam)

Bingöl	313	166	95	3	8
Elâzığ	580	221	87	9	33
Malatya	490	252	69	30	114
Muş	365	212	92	7	19
Tunceli	425	122	100	—	—
ELÂZIG ÖRMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	2.173	978	85	49	174
Ağrı	557	258	99	1	2
Erzincan	558	161	86	9	26
Erzurum	1.029	467	90	14	50
Kars	766	479	91	21	49
ERZURUM ÖRMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	2.910	1.365	91	45	127
İLLER TOPLAMI	9.563	4.820	88	217	661
TÜRKİYE TOPLAMI	34.665	18.303	73	1.490	6.789

DOĞU İLLERİNDE ORMAN, TARIM VE HAYVANCILIK

5	316	174	100	28
13	589	254	100	48
31	520	366	100	49
8	372	231	100	37
—	425	122	100	20
15	2.222	1.147	100	38
1	558	260	100	32
14	567	187	100	24
10	1.043	517	100	32
9	787	528	100	38
9	2.955	1.492	100	32
12	9.780	5.481	100	37
27	36.155	25.092	100	58

Tablo 5. DOĞU İLLERİNİN NÜFUS VE TARIMSAL ÜRETİMDEKİ PAYLARININ KARŞILAŞTIRILMASI (%).

İl Adı	1980 NÜFUSU (1000)		ÜRETİM TOPLAMI			TOPLAM ALAN
	Köyler	Toplam	Bitkisel Üretim	Hayvansal Üretim	Tarımsal Üretim	
Artvin	0,7	0,5	0,4	0,6	0,5	0,4
ARTVİN ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	0,7	0,5	0,4	0,6	0,5	0,4
Gümüşhane	0,9	0,6	0,6	1,1	0,8	1,4
Rize	1,1	0,8	1,2	0,7	1,1	0,4
Trabzon	2,1	1,5	1,1	2,4	1,5	0,9
TRABZON ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	4,1	3,1	2,9	4,2	3,4	2,7
Bitlis	0,7	0,6	0,1	0,9	0,4	0,8
Diyarbakır	1,7	1,9	1,1	1,7	1,3	1,9
Hakkâri	0,4	0,3	0,0	0,9	0,3	1,3
Mardin	1,5	1,3	0,9	1,3	1,1	1,6
Siirt	1,0	1,0	0,6	1,0	0,7	0,8
Van	1,2	1,0	0,4	2,4	2,1	3,9
DİYARBAKIR ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	6,4	6,1	4,1	8,2	6,9	9,3
Bingöl	0,7	0,5	0,1	0,8	0,3	1,2
Elâzığ	1,0	1,0	0,6	1,2	0,8	1,5
Malatya	1,5	1,4	0,9	1,2	1,0	3,2
Muş	0,9	0,6	0,4	1,5	0,7	1,4
Tunceli	0,5	0,4	0,4	0,7	0,5	0,9
ELÂZİĞ ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	4,6	3,9	2,4	5,4	3,3	7,2
Ağrı	1,0	0,8	0,3	1,6	0,7	2,3
Erzincan	0,7	0,6	0,5	0,8	0,6	2,1
Erzurum	2,1	1,8	0,7	3,0	1,4	4,8
Kars	2,1	1,6	1,0	5,3	4	3,7
ERZURUM ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	5,9	4,8	2,5	10,7	5,1	12,9
İLLER TOPLAMI	21,8	18,2	11,3	29,1	18,2	33,5
TÜRKİYE TOPLAMI	100	100	100	100	100	100

Tablo 4 aracılığıyla yapılabilecek bir başka gözlem; Malatya dışındaki öteki 18 ilde köylerin Türkiye ortalamasından daha az nüfuslu olmasıdır. Bir başka deyişle, Doğu İllerinde köyler daha az nüfuslu yerleşim yerleridir, fazla nüfusu barındıramamaktadır.

III — DOĞU İLLERİNDE TOPRAKTAN SAĞLANAN VERİM

A — BİTKİSEL ÜRETİM

Doğu bölgelerimizin 19 ilinde; toplam olarak nüfusun ve arazi genişliğinin Türkiye içersindeki payı Tablo 5'te gösterilmiştir. Bu düzenlemeyle insan ve doğal kaynak potansiyelinin ortaya getirdiği bitkisel ve hayvansal ürün miktarı arasındaki bağlantı belirlenmek istenmiştir. Ülkemiz alanının % 33,5'ine ve Türkiye nüfusunun % 18,2'sine sahip olan Doğu İllerinde; 1966 - 1970 yılları ortalaması olarak (TÜRKEK, 1976) toplam bitkisel üretimin % 11,3'ü elde edilebilmiştir. İller itibarıyla de durum pek farklı değildir, Rize ve Trabzon'da oran daha yüksek, Artvin'de eşit, öteki 16 ilde ise bitkisel üretim oranı daha düşüktür. Yalnızca Doğu Karadeniz İlleri Artvin, Rize ve Trabzon'un çay ve fındık üretimi sayesinde olumlu bir gelişmeğe sahip olduğu öne sürülebilir. Türkiye bitkisel üretimi içersindeki illerin oranlarını, Türkiye nüfusuna göre kıyasladığımızda Rize dışındaki tüm illerin nüfuslarına göre elde edilen üretimlerinin daha düşük olduklarını görebiliriz.

1966 - 1970 ortalamasına göre böylesine düşük bir bitkisel üretim düzeyi acaba günümüzde nasıl bir gelişim göstermektedir? Bitkisel üretimin ana maddeleri olan hububat, bakliyat, sebzeler, endüstri bitkileri ve meyveler üretimlerinin 1966 - 1970 ortalamasıyla 1983 değerlerini (ZİRAAT BANKASI, 1985) karşılaştırmak üzere düzenlediğimiz Tablo 6 bu soruyu cevaplandırabilir. 19 ilin içersinde yalnızca Diyarbakır ve Mardin'de özellikle bakliyat üretiminde önemli ölçüde bir üretim artışı gerçekleşmesine karşılık, öteki illerin 15 yılda üretimlerinde dikkat çekici bir gelişme olmamış, büyük çoğunluğunda ise durum daha da gerilemiştir.

Tarımsal verimlilik endeksleri ve arazi birimi başına kullanılan girdilere göre 19 ilin sıralamasını yaptığımız Tablo 7, Doğu Bölgelerimizde bitkisel üretimin düşük olmasının nedenlerini ortaya koymaktadır. Zira, bu illerimizde; çay tarımının etkisiyle Rize ilinde gerçekleştirilen başarının dışında, arazi ve emek verimliliğinde 18 Doğu ili de 67 ilimiz arasında 33'üncü sıradan daha gerilerde kalmışlardır. Doğu İlleri ortalaması da arazi verimliliğinde 54'üncü, emek verimliliğinde 47'nci durumdadır. Bu sonucu beklemek gerekirdi. Çünkü, Doğu İllerimizde modern araç-gereç girdileri arasında en iyi durumdaki Muş İlinin bile 37'nci sırada bulunması, konuyu açıklığa kavuşturabilmektedir. Ara girdiler bakımından da en iyi durumdaki Diyarbakır, 67 ilimiz arasında 40'ıncı sıradadır. Bir başka ifadeyle. Doğu İllerimizde; 67 ilimiz arasında, araziden ve kullanılan emekten en düşük düzeyde verimlilik sağlanmaktadır. Zira, gerek modern ve gerekse geleneksel tarım araç-gereç girdileri Türkiye ölçeğine göre bile çok düşük düzeydedir. Bunun doğal bir uzantısı olarak, bu illerimiz $\left(\frac{\text{Tarımsal çıktı}}{\text{Arazi}} \right)$ oranı bakımından Rize dışında son sıralarda yer almaktadırlar. Hemen eklemek gerekirken, Doğu İllerimizi kıyasladığımız Türkiye ortalama bitkisel verimliliği de gelişmiş ülkelere kıyasla çok yetersizdir.

Tablo 6. DOĞU İLLERİNDE TARIMSAL ÜRETİMLERİN TÜRKİYE TOPLAMINDAKİ PAYLARI (%) (A=1960 - 1970 ORTALAMASI, B=1983 YILI).

İl Adı	Hububat		Bakliyat		Sebzeler		Endüstri Bitkileri		Meyveler		TOPLAM Bitkisel Ürün		TOPLAM Hayvansal Ürün		TOPLAM Tarımsal Ürün	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Artvin	0,2	0,2	0,3	0,1	0,4	0,1	0,2	0,7	1,3	0,5	0,4	0,4	9,6	0,5	0,5	0,4
ARTVIN ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	0,2	0,2	0,3	0,1	0,4	0,1	0,2	0,7	1,3	0,5	0,4	0,4	0,6	0,5	0,5	0,4
Gümüşhane	0,9	0,9	0,9	0,2	0,3	0,2	0,5	0,5	1,1	1,1	0,6	0,5	2,1	1,0	0,8	0,6
Rize	1,2	0,1	0,6	0,1	1,3	0,1	1,7	4,1	2,2	0,4	1,2	1,2	0,7	0,6	1,1	1,0
Trabzon	0,6	0,5	6,6	0,1	0,4	0,2	1,1	1,8	2,4	1,6	1,1	1,1	2,4	1,8	1,5	1,3
TRABZON ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	2,7	1,5	2,1	0,6	2,0	0,7	3,3	6,4	4,7	2,4	2,9	2,8	4,2	3,4	3,4	2,9
Bitlis	0,0	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,4	0,1	0,1	0,1	0,2	0,9	0,9	0,4	0,4
Diyarbakır	1,1	2,3	2,5	8,2	0,5	2,1	0,8	0,7	1,4	1,8	1,1	2,0	1,7	2,2	1,3	2,0
Hakkâri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,9	1,2	0,3	0,4
Mardin	0,5	1,8	0,5	9,4	1,2	1,4	2,4	0,7	1,6	1,3	0,9	1,6	1,3	1,4	1,1	1,6
Siirt	0,7	0,6	0,5	2,1	0,5	0,7	0,2	0,5	0,2	0,7	0,6	0,7	1,0	1,3	0,7	0,9
Van	0,7	0,6	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,4	0,3	2,4	2,6	2,1	1,0
DİYARBAKIR ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	3,0	5,6	3,8	20,3	2,6	4,7	3,8	2,5	6,8	4,1	3,1	4,8	8,2	9,6	5,9	6,3

Tablo 6. (Devam)

Bingöl	0,0	0,3	0,2	0,2	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,8	1,6	0,3	0,6
Elâzığ	0,7	0,5	1,8	0,4	0,7	0,6	0,5	0,5	0,4	1,3	0,6	0,7	1,2	1,4	0,8	0,9
Malatya	1,9	1,2	1,5	1,9	2,8	0,6	7,1	0,6	4,3	1,5	0,9	1,0	1,2	1,0	1,0	1,0
Muş	1,6	0,8	1,3	0,4	0,2	0,2	0,8	0,3	1,8	0,0	0,4	0,4	1,5	2,1	0,7	0,9
Tunceli	0,5	0,2	1,1	0,2	0,0	0,1	0,5	0,0	0,3	0,3	0,4	0,2	0,7	0,8	0,5	0,4
ELÂZİĞ ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	7,4	3,0	5,9	3,1	3,8	1,7	8,8	1,4	6,8	3,2	2,4	2,4	5,4	6,9	3,3	3,8
Ağrı	0,5	0,8	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,3	0,3	1,6	2,2	0,7	0,9
Erzincan	0,7	0,5	1,2	0,7	0,2	0,4	0,4	0,4	0,2	0,6	0,5	0,7	0,8	1,2	0,6	0,7
Erzurum	0,8	0,9	1,4	0,5	0,9	0,2	0,8	1,0	0,2	0,2	0,7	0,7	3,0	3,2	1,4	1,4
Kars	1,6	1,6	0,2	0,1	0,4	0,4	1,3	0,4	0,2	0,2	1,0	0,7	5,3	3,9	2,4	1,0
ERZURUM ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	3,6	3,8	3,0	1,4	1,6	1,2	2,7	2,0	0,6	1,0	2,5	2,4	10,7	10,5	5,1	4,6
İLLER TOPLAMI	16,9	14,1	15,1	25,4	10,4	8,4	18,9	13,0	20,2	11,2	11,3	12,8	29,1	30,9	1,82	18,0
TÜRKİYE TOPLAMI	100	100	100	160	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo 7. DOĞU İLLERİNDE TARIMSAL VERİMLİLİK ENDEKSLERİ VE ARAZİ BİRİMİ BAŞINA KULLANILAN GİRDİLERE GÖRE İLLERİN SIRA NUMARALARI (1966 - 1970 ORTALAMASI).

İl Adı	Arazi Verimliliği	Emek Verimliliği	Toplam Faktör Verimliliği	Tarımsal Araç - Gereç Girdileri			Ara Girdiler	Tarımsal Çıktı Arazî	
				Modern	Gele-neksel	TOP-LAM		Sıralama	Endeks*
ARTVİN ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	33	65	37	41	7	24	55	—	40
Gümüşhane	54	46	31	53	40	51	45	54	21
Rize	2	13	9	61	66	65	50	2	95
Trabzon	63	31	20	65	65	67	49	63	11
TRABZON ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	40	30	20	60	57	61	48	—	42
Bitlis	57	58	49	42	35	43	65	57	17
Diyarbakır	50	51	41	51	23	42	40	50	23
Hakkâri	67	37	54	67	62	66	67	67	8
Mardin	51	55	56	55	56	59	52	51	23
Siirt	42	41	13	58	27	47	56	42	34
Van	66	28	52	64	64	64	69	66	10
DİYARBAKIR ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	56	43	42	56	42	52	58	—	18

(*) ENDEKS : 282=100, en yüksek çıktı değerini gerçekleştiren Manisa İline göre düzenlenmiştir.

Tablo 7. (Devam)

Bingöl	65	66	67	66	57
Elâzığ	55	45	55	44	58
Malatya	58	59	66	54	60
Muş	56	42	45	37	32
Tunceli	59	56	50	62	53
ELÂZIĞ ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	59	54	57	53	53
Ağrı	64	54	47	53	39
Erzincan	62	50	60	52	55
Erzurum	61	63	62	60	37
Kars	53	36	25	46	41
ERZURUM ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	60	51	48	52	43
DOĞU İLLERİ ORTALAMASI	54	47	44	54	45

DOĞU İLLERİNDE ORMAN, TARIM VE HAYVANCILIK

63	66	65	11
54	54	55	18
62	59	58	16
40	60	56	17
60	62	59	16
56	60	—	16
56	58	64	11
57	61	62	11
57	63	61	11
45	31	53	22
52	58	—	14
53	57	—	22

B — HAYVANSAL ÜRETİM

Türkiye hayvancılığında ön sırayı alan illerin oluşturduğu Doğu Bölgelerimiz, aslında bu sektörde de geri kalmıştır. Zira, Tablo 5 ve 6'da ortaya koyduğumuz üzere; Artvin, Rize ve Trabzon dışında kalan illerde hayvancılığa ayrılan alandan elde edilen hayvansal üretim, Türkiye oranına göre olumsuz bir görüntü sunmaktadır. Bu durum 1966 - 1970 ortalamasına göre 1983 verilerinde de kayda değer bir ilerleme göstermemiştir.

Doğu İllerinde tarım sektöründe elverişli topraklar varolmasına karşılık, tarımsal girdilerin ve emek verimliliğinin çok düşük düzeyde kalması nedenleriyle bitkisel üretimin Türkiye ölçeğine kıyasla çok yetersiz kaldığı söylenebilir. Üstelik, toprakların verim gücü yanlış kullanma sonucunda aşırı derecede düşmüştür.

Bunun yanı sıra, toprakların yarısının hayvancılığa ayrıldığı Doğu illerimizde et ve süt üretimi ile verimliliğinin tatminkâr olduğu söylenemez. Gerçekten, Tablo 5'de belirlendiği üzere, Türkiye alanının % 33,5'inin Doğu İllerinde bulunmasına karşın, hayvansal üretimin % 29,1'i Doğu İllerinde gerçekleştirilebilmektedir. 19 il arasından yalnızca Trabzon ve Kars illerinde; hayvancılığa ayrılan alan oranıyla hayvansal üretim oranı Türkiye toplamına göre bu sektörün üstünlüğünü göstermektedir. Bu durumun 1966 - 1970 ortalamasına göre, 1983 yılına kadar geçen sürede önemli ölçüde olumlu bir gelişme göstermediği Tablo 6'dan gözlemlenebilir.

Öte yandan, hayvancılık sektöründeki başarımın göstergeleri olan; kesilen hayvan başına et verimi ile sağılan hayvan başına süt verimini Doğu İllerinde ortaya koymak üzere, 1981 - 1983 yılları verilerine (DİE, 1983 - 1985) dayanarak Tablo 8 ve Tablo 9'u düzenlemiş bulunuyoruz. Et üretimi ve veriminin ele alındığı Tablo 8; Doğu İllerinde et üretiminin, Türkiye toplamına göre koyunda % 14,8, keçide % 30,3, sığırdada % 16,5 ve toplam olarak % 17,0 oranında olduğunu açıklamaktadır. Koyun eti, sığır eti ve toplam et üretiminde Erzurum, kılkeçi eti üretiminde Diyarbakır ilk sırayı alır.

Kesilen hayvan başına, Doğu İllerimizde elde edilen et miktarını belirleyen verimlilik; Doğu İllerimizde Türkiye ortalamasına kıyasla kılkeçi (17 kg.) ve sığırdada (54 kg.) bir değişiklik göstermemesine karşılık, koyunda (18 kg.) biraz daha yüksektir. Ancak, Türkiye'de hayvanlardan sağlanan et verimliliği rakamlarının çok düşük düzeyde kaldığı bir gerçektir. 1981 - 1983 döneminde Türkiye ve Doğu İlleri ortalamasında sığır başına et verimi 54 kg. olmasına karşılık, ABD'de 265 kg., Fransa'da 236 kg., İspanya'da 226 kg., İtalya'da 220 kg., Yunanistan'da 206 kg., Dünyaya ortalaması 197 kg. dır (TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI, 1980). Hemen ekleyelim ki, Tarım ve Orman Bakanlığı verilerinde, Türkiye'de 1979 yılında sığır verimi 125 kg. olarak gösterilmiştir. 1981 - 1983 döneminde 54 kg. olan kesilen sığır başına et veriminin 1980 yılında 125 kg. olarak rapora konması inandırıcılıktan uzaktır.

Tablo 9'da ise süt üretimi ile sağılan hayvandan sağlanan süt verimi belirlenmiştir. Türkiye süt üretiminin koyun sütünde % 41,1'i, kılkeçi sütünde % 35,5'i, sığır sütünde % 24,9'u ve genel toplamın % 35,5'i Doğu İllerinde elde edilmiştir. Görüldüğü üzere, Türkiye toplamında Doğu İllerinin yeri süt üretiminde ete kıyasla daha ağır basmaktadır. İller içerisinde koyun sütünde Van, kılkeçi sütünde Bingöl,

Tablo 8. DOĞU İLLERİNDE ET ÜRETİMİ VE VERİMİ (1981 - 1983 ORALAMASI).

İl Adı	KOYUN		KILKEÇİ		SIĞIR		TOPLAM
	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)
Artvin	208	22	98	20	655	69	980
ARTVİN ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	208	22	98	20	655	69	980
Gümüşhane	22	17	218	20	985	81	1.508
Rize	22	15	2	8	1.100	63	1.138
Trabzon	638	31	92	18	3.288	61	4.310
TRABZON ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	2.730	22	251	17	5.373	64	6.957
Bitlis	283	16	452	16	327	57	1.062
Diyarbakır	2.630	19	2.322	21	1.585	53	6.710
Hakkâri	152	17	67	13	38	45	257
Mardin	672	10	663	13	313	49	1.922
Siirt	823	14	1.212	17	362	50	2.400
Van	2.327	23	538	15	1.338	66	4.245
DIYARBAKIR OR. BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	7.220	17	5.253	16	3.630	53	16.595
Bingöl	118	18	167	16	235	52	520
Elâzığ	570	13	878	18	1.540	37	3.078
Malatya	793	19	960	18	1.460	49	3.180
Muş	120	12	180	15	232	32	518
Tunceli	125	18	283	17	215	45	593
ELÂZİĞ ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	1.727	15	2.433	16	3.665	41	7.890
Ağrı	773	23	282	23	905	41	6.045
Erzincan	1.287	15	138	18	880	39	2.352
Erzurum	5.552	18	258	18	5.688	101	11.598
Kars	703	13	117	12	1.463	54	2.343
ERZURUM ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	8.315	17	762	18	8.937	59	18.318
İLLER TOPLAMI	18.048	18	8.968	17	22.260	54	50.740
TÜRKİYE TOPLAMI	122.072	13	29.273	16	135.247	54	298.977

Tablo 9. DOĞU İLLERİNDE SÜT ÜRETİMİ VE VERİM (1981 - 1983 ORTALAMASI).

İl Adı	KOYUN		KILKEÇİ		SIĞIR		TOPLAM Üretim (Ton)
	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton) Üretim	Verim (Kg)	
Artvin	2.062	21	1.560	40	23.692	435	28.467
ARTVİN ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	2.062	21	1.590	40	23.692	435	28.467
Gümüşhane	16.512	60	2.500	75	29.050	350	52.907
Rize	663	45	542	45	30.443	530	31.648
Trabzon	3.932	30	620	35	142.050	800	443.050
TRABZON ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	21.107	45	3.662	52	201.543	560	232.238
Bitlis	16.290	60	10.968	100	33.333	700	61.340
Diyarbakır	14.457	38	12.673	45	56.587	503	88.627
Hakkâri	27.893	60	11.140	82	7.957	350	47.295
Mardin	29.143	60	18.102	100	37.888	630	96.568
Siirt	17.427	60	21.078	70	21.090	600	64.223
Van	77.145	60	9.630	72	66.168	675	157.553
DİYARBAKIR OR. BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	182.375	56	83.595	78	223.019	576	515.608
Bingöl	31.967	60	31.473	100	43.928	630	108.210
Elâzığ	17.783	70	21.667	120	68.142	750	104.298
Malatya	13.973	46	21.345	99	120.465	690	61.243
Muş	21.765	32	5.293	32	97.970	630	138.670
Tunceli	12.792	90	16.795	110	18.240	350	48.100
ELÂZIĞ ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	93.542	59	78.265	92	268.368	592	460.522
Ağrı	55.753	60	4.900	70	44.225	360	107.682
Erzincan	17.297	60	6.360	80	31.630	400	57.650
Erzurum	32.873	30	3.623	25	154.442	450	193.678
Kars	48.486	60	7.640	120	220.917	700	282.740
ERZURUM ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	154.410	52	22.523	74	451.213	478	541.750
İLLER TOPLAMI	453.495	53	189.635	75	819.223	550	1.878.375
TÜRKİYE TOPLAMI	1.182.200	48	534.163	76	3.284.837	581	5.293.175

sığır sütünde Kars başta gelmektedir. Sağılan hayvana göre süt verimliliği kılkeçi ve sığırdaki Türkiye ortalamasından daha düşük, koyunda daha yüksektir. Bu duruma paralel olarak, Türkiye ortalamalarına kıyasla Doğu İllerinde süt verimlilikleri; koyun sütünde 7 ilde, kılkeçi ve sığır sütünde 9 ilde daha düşüktür. Oysa ki, sağılan hayvan başına elde edilen süt verimi rakamları gelişmiş ülkelere nazaran Türkiye ortalamasında da çok düşük düzeydedir. Gerçekten, örneğin sığır başına elde edilen süt miktarı 1981-1983 yılları ortalaması olarak Türkiye'de 581 kg. olmasına karşılık, ABD'de 5.203 kg., Hollanda'da 4.971 kg., Fransa'da 3.132 kg., İspanya'da 2.890 kg., İtalya'da 2.702 kg., Bulgaristan'da 2.296 kg., Romanya'da 2.304 kg. dır ve Dünya ortalaması 1.955 kg. dır (TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI, 1980). Tarım ve Orman Bakanlığı'nın bu rakamlarında Türkiye'de sığır başına süt veriminin 1.100 kg. olarak gösterilmesi gerçeğe uymamaktadır. Zira, bu tarihten 3 yıl sonra DİE istatistiklerinde sığır başına süt verimliliği 581 kg. olarak verilmiştir.

Kısaca vurgulanmağa çalışıldığı üzere, Doğu İllerimizin kırsal kesiminde yayanların gelirlerinde önsırayı alan hayvancılığın ana ürünleri olan et ve sütte, çağımızın üretim düzeyiyle kıyaslanmayacak ölçüde bir verim düşüklüğü söz konusudur. Ahır hayvancılığına geçilememesi, hayvanların beslenmelerinin göçebe usulü otlatmacılıktan kurtulamaması, yem bitkileri yetiştirilmesine gidilmemesi, verimi yüksek hayvan ırklarının yaygınlaştırılmaması... vb. nedenlerle hem et ve süt verimi çok düşük olmakta, hem de ormanlarda aşırı kıyımlar yapıldığından orman varlığı hızla azalmaktadır.

Üstelik, ağaçlar üzerinde olumsuz etkilerde bulunan yaprak yararlanmasının uzun yıllar boyunca ısrarlı bir biçimde uygulanması sonucu yöredeki ormanlarda büyük çapta değişiklikler olmuştur (MOL, 1982, s. 61).

B — ORMAN ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

Doğu İllerini kapsayan bölgedeki 5 adet orman bölge müdürlüğünde yapılan bir çalışma sonuçlarına göre (ACUN, 1982-B, s. 4-11); ormanlarda gerek devletin yanlış uygulaması ve gerekse halkın aşırı kıyımı yüzünden orman alanı ve ağaç serveti büyük ölçüde azalmıştır. Gerçekten, Diyarbakır ve Elâzığ orman bölge müdürlüklerinde yakacak odun ve Erzurum Orman Bölge Müdürlüğü'nde yapacak odun üretim tertibi Türkiye ortalamasının çok üstünde yükseltilmiştir. Bunun sonucunda, Elâzığ Orman Bölge Müdürlüğü'nde kuru orman alanı 316.000 hektardan 35.000 hektara düşmüş, ayrıca hektardaki ağaç serveti de çok azalmıştır. Üstelik, Diyarbakır ve Elâzığ orman bölge müdürlüklerindeki yapraklı ağaç ormanları; bir yandan etanın ormanın verim gücünün üstünde tutulması ve birkaç yıllık etanın birden alınması yüzünden, öte yandan da halkın meşe ağaçlarının yapraklarını hayvan yemi olarak kullanmak üzere ağaçları kesmeleri nedeniyle geniş alanlar yangın yerine dönmüştür. Artvin ve Trabzon orman bölge müdürlüklerinin verimli kuru ormanları ise bugün mevcut etalarını çıkartacak meşcerelerin bulunamadığı verimsiz orman alanlarına dönüşmüştür.

IV — SONUÇ

Doğu İllerinde yüzyıllardır, arazilerin kullanma yeteneğine aykırı bir biçimde değerlendirilmesi yüzünden erozyon tehlikesi önlenemez boyutlara ulaşmıştır. Özellikle, bölge alanının % 65'ini kaplayan V - VII. sınıf arazilerin % 84'ü erozyona maruzdur. Üstelik, 7 ilde orta şiddetli erozyon, 8 ilde şiddetli erozyon ve 6 ilde çok şiddetli erozyon Türkiye ortalamasından daha fazladır. Diyarbakır, Gümüşhane, Rize, Siirt ve Trabzon illerinde V - VII. kullanma yeteneğindeki arazilerin % 100 ünde ya da buna yakın oranındaki kısmında erozyon vardır (ACUN, 1982-A, s. 1 - 9).

Bu itibarla, Doğu İllerimizin kalkınmasını gerçekleştirmek üzere, her şeyden önce tarım, orman ve hayvancılık sektörlerine öncelik tanınmalıdır. Bu sektörlerde üretim endüstriye kıyasla daha düşük düzeydeki yatırımla artırılabilir. Ayrıca, artan kırsal nüfusun yerinde tutulması ve kalkınmaları için gerekli olan gıda maddeleri talebi bölgeden karşılanabilir. Bu nedenle, arazilerin kullanma yeteneğine göre sınıflandırılması çalışmaları yeniden ve çağımızın gerçeklerine uygun biçimde Doğu İllerimizden başlatılmalı ve hemen ardından araziler kesinlikle yeteneklerine uygun biçimde tarım, orman ve hayvancılığa tahsis edilmelidir. Bu bölgede alt yapı yatırımlarının ardından endüstriden önce arazi değerlendirilmesinin sonuçlandırılması daha uygun olacaktır.

KAYNAKLAR

- ABD TARIM BAKANLIĞI TOPRAK KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (Çeviri : ÜNER, N.), 1959. *Toprak ve Muhafaza El Kitabı*, Ankara.
- ACUN, E., 1982-A. *Doğu İllerinde Doğanın Kıyımı*. «Türkiye'de Tarım, Orman, Köy, Su, Toprak ve Hayvancılık İlişkileri Semineri» İstanbul.
- ACUN, E., 1982-B. *Artvin, Elâzığ, Erzurum ve Trabzon Orman Bölge Başmüdürlüklerinde Üretim Tertiplerinin Orman Varlığı Üzerindeki Olumsuz Etkileri*. «Orman Kaynaklarının Planlanması ve İşletilmesi Kongresi» Ankara.
- ACUN, E., 1985. *Doğu İllerinde Arazilerin Yanlış Kullanılması ve Sonuçları*. «Karadeniz Üniversitesinde Konferans» Trabzon.
- D.İ.E., 1981. *Genel Nüfus Sayımı*. Yayın No: 954, Ankara.
- D.İ.E., 1984. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1981*. Yayın No: 1054, Ankara.
- D.İ.E., 1984. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1982*. Yayın No: 1093, Ankara.
- D.İ.E., 1985. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1983*. Yayın No: 1138, Ankara.
- MOL, T., 1982. *Elâzığ Ormanlarında Yemlik Yaprak Yararlanmasının Orman Ağaçlarına Etkileri*. İ.Ü. Orman Fakültesi Yayınları, İ.Ü. Yayın No: 2911, O.F. Yayın No: 316, İstanbul.
- TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI, 1980. *Sayın Devlet Başkanına Tarım ve Orman Bakanlığı Hizmetleri ile İlgili Takdim Edilen Briefing Raporu*, Ankara.
- TOPRAKSU GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 1981. *Topraksu İstatistik Bülteni 1980*. Ankara.
- TÜRKEL, T., 1976. *Tarım Kesiminde, Bölgeler ve İller Düzeyinde Kaynak Kullanımı ve Verimlilik*. MPM Yayınları No: 146, Ankara.
- ZİRAAT BANKASI, 1985. *Türkiye Tarımsal Üretim Değeri 1983*, Ziraat Bankası İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü Yayınları No: 27, Ankara.